

حجت الاسلام و المسلمین

دکتر شیخ اکرم برکات

معاون فرهنگی و عضو شورای مرکزی

حزب الله لبنان

کفر و تکفیر

پژوهشی تدلیبی در مذاهب اسلامی

ترجمه:

حجت الاسلام و المسلمین

دکتر محمد جواد رحمتی

سرشناسه: برکات ، اکرم احمد
 عنوان قراردادی: التکفیر ضوابط الاسلام و تطبیقات المسلمین. فارسی
 عنوان و نام پدیدآور: پژوهش تطبیقی: کفر و تکفیر در مذاهب اسلامی / اکرم برکات : ترجمه محمد جواد رحمتی
 مشخصات نشر: مشهد: سخن گستر، ۱۳۹۵
 مشخصات ظاهری: ۵۱۲ ص.
 شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۴۷-۶۱۷-۳
 فهرست نویسی: قیفا.
 موضوع: تکفیر
 موضوع: Excommunication
 موضوع: تکفیر - نقد و تفسیر
 موضوع: Excommunication - Criticism/interpretation/etc
 شناسه افزودن رحمتی: محمد جواد ، ۱۳۳۸ - مترجم
 یادداشت کتابنامه: ۴۷۵ - ۴۹۴ .
 رده بندی: ۱۳۹۵ ب۴/۳۲۲۵ BP
 رده بندی دیویی: ۲۲۱/۱۴
 شماره کتابشناسی: ۳۴۷۹

انتشارات سخن گستر

نام کتاب: پژوهش تطبیقی: کفر و تکفیر در مذاهب اسلامی
 مترجم: دکتر محمد جواد رحمتی

نوبت چاپ: اول

سال چاپ: ۱۳۹۵

شمارگان: ۲۰۰۰ جلد

قیمت: ۳۲۰۰۰ تومان

چاپخانه: میثاق

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۴۷-۶۱۷-۳

نشانی: مشهد- خیابان ابن سینا - مقابل ابن سینا ۱۲ - شماره ۱۹۱

تلفن: ۳۸۴۳۹۹۵۵

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مقدمه مؤلف

پژوه شگراں از ابتدای شکل‌گیری جوامع بشری در ملازمت دین با جامعه اختلاف نظر داشت؛ برخی آن‌را هم‌زاد آن و برخی دیگر از هم‌زمانی آن با شکل‌گیری جوامع مخالفند^۱ البته هیچ‌یک از موافقان در سراسر تاریخ، در جدایی دین از جوامع دین-مدار تردیدی ندارند. سوز دینی بر این نکته تاکید دارند که برخی از انسان‌های اولیه از چهارچوبه‌های دین خارج شده‌اند.

قرآن کریم می‌فرماید: «وَأْتَلَّ سَلَمٌ نَبَأَ ابْنَيْ آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقْبِلَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرَةِ ۚ قَالَ لَكَ قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ * لَئِنْ بَسَطْتَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَا بِبَاسٍ بِكَ يَدِي إِلَيْكَ لِأَقْتُلَكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ * إِنِّي أُرِيدُ أَنْ تَبُوءَ بِإِثْمِي وَإِثْمِكَ فَتَكُونَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ وَذَلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ * فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ أَخِيهِ فَقَتَلَهُ فَأَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِرِينَ»^۲

^۱ - دورانت، ویل، تاریخ تمدن، ترجمه زکی محمود، بیروت، دار الجیل، ۱۹۸۸م، ج ۱، ص ۹۹-۹۸.
^۲ - (مانده / ۲۷-۳۰) و داستان دو فرزند آدم را به عنوان يك واقعه حقیقی بر آن‌ها بخوان، آن‌گاه که قربانی پیش بردند، پس، از یکی پذیرفته شد و از دیگری پذیرفته نشد. [قابیل] گفت: حتما تو را خواهم کشت. [هابیل] گفت: خدا فقط از پرهیزکاران می‌پذیرد. اگر دستت را به سوی من دراز کنی تا مرا بکشی من دستم را به سوی تو دراز نمی‌کنم که تو را بکشم: چرا که من از خداوند، پروردگار جهانیان، می‌ترسم. من می‌خواهم تو با گناه من و گناه خودت [به سوی خدا] بازگردی و در نتیجه از اهل آتش باشی: و این است سزای ستمگران. پس نفس [آماره]ش او را به قتل برادرش ترغیب کرد و وی را کشت و از زیان‌کاران شد.

در عهد قدیم نیز چنین ذکر شده: "قابیل به برادرش هابیل گفت: (به دشت برویم)، هنگامی که در دشت بودند، قابیل به برادرش هابیل حمله کرده و او را به قتل رسانید."^۱

با توجه به آزادی انسان، که طبیعتاً منجر به اختلاف میان اینای بشر می‌گردد، و نیز مسایل سیاسی، فرهنگ مردمی و شرایط اجتماعی، در رابطه با تفسیر دین اختلاف دیدگاه‌هایی وجود دارد، که به رشد مذاهب و گرایش‌های گوناگون درون دینی منجر گشته، و در نتیجه برخی مذاهب پرچم تکفیر سایر هم‌کیشان خود را برپا نمودند.

هنوز زمان چندان از تاریخ اسلام و رحلت پیامبر ﷺ سپری نگشته بود که برخی مسلمانان گروه دیگری را متهم به ارتداد و خروج از دین نمودند. این رویکرد به عنوان مردود قلمداد کرن اولین حکومت بود. بر اثر این رخداد جنگ ارتداد آغاز گشته، و با فاصله اندکی خواه ظهور یافته؛ که علاوه بر فراق‌کنان دایره دین، گنه‌کاران را نیز تکفیر می‌کردند.

این اتهامات آغاز تکفیرهای گسترده افراد و گروه‌هایی گشت که اینک دیگر صبغه اعتقادی در موضوعاتی مانند: تجسم خداوند^۲، قدس بودن جهان^۳ و آفرینش قرآن کریم^۴، یافته بودند. برخی از دانشمندان بزرگی هم‌چون ابن‌رست، سهروردی، حلاج و دیگران به دلیل آثار و گفتارشان متهم به تکفیر گشتند. این کمپین صرفاً یک اتهام نبودند؛ بلکه دامنه اموال، فعالیت‌ها، روابط اجتماعی و خانواده افراد را فرا می‌گرفت، تا اینکه در نهایت منجر به قتل آنان می‌گردید.

^۱ - کتاب مقدس، عهد قدیم، بیروت، دارالمشرق، چاپ چهارم، ۱۹۹۷ م، ص ۷۵.

^۲ - شهرستانی، محمد، المثل والنحل، بیروت، دارالمعرفة، بیتا، ج ۱، ص ۱۰۵-۱۰۶.

^۳ - عبّاس، أبو الفضل، الشفا بتعريف حقوق المصطفى، تحقیق: علی بجاوی، بیروت، دارالکتاب العربی.

بیتا، ج ۲، ص ۶۰۴.

^۴ - بخاری، محمد، خلق أفعال العباد، بیروت، مؤسسة الرسالة، چاپ اول، ۱۹۸۴، ص ۱۱.

اتهامات تکفیر در جوامع اسلامی به عصر خاصی منحصر نبوده، بلکه همچنان تا دوران معاصر نیز ادامه یافته است. برخی ریشه در خاکستر اتهامات گذشته، که گمان می‌رفت گذر تاریخ آن‌ها را به فراموشی سپرده بود، داشته؛ و برخی نیز در آتش اهداف سیاسی گرفتار گشته و می‌سوختند، و برخی دیگر لیب سنگین فشارهای جامعه آنان را به زانو در می‌آورد. این روند حاکمان معاصر، که روند فرادینی و جامعه برخاسته از آن را اداره می‌کردند نیز فرا گرفت.^۱ بدین ترتیب برگ‌های نوینی اندیشمندان و ادیبان نواندیش معاصر همانند طه حسین، نجیب محفوظ، نصر حامد أبوزید و دیگران را متهم به کفر و تکفیر ساخت.^۲

علاوه بر این، گروه‌هایی عنان تکفیر گویندگان را در برگرفتند که سخنانی در مخالفت با اعتقادات دینی، بر زبان می‌آوردند.^۳ برخی اسلام‌گرایان نیز برنامه‌هایی را در برابر افرادی که، بنظر آنان از اسلام خارج شده بودند؛ حتی اگر چه به ظاهر بوده باشد؛ سازمان‌دهی کردند تا سرانجام بارترا این است که حتی پا را فراتر از آن گذاشته و اقدام به تکفیر برخی مذاهب اسلامی کرده و آنان را در اولویت برنامه‌های انتحاری (به نظر خودشان شهادت طلبانه) قرار داده و به کشتار آنان پرداختند.

پرواضح است که خطر این اندیشه منحصر به جوامع اسلامی، که رنج فراوانی از این طریق برده و می‌برند، نبوده و با کمال تألم و تأثر عامل اساسی رویکرد جوامع غیر

^۱ - قطب، سید، فی ظلال القرآن، بیروت، دار الشروق، چاپ ۱۵، ۹۸۸، ج ۷، ص ۱۱۰۵-۱۱۰۷؛ القرضاوی، یوسف، ظاهرة الغلو في التكفير، القاهرة، مكتبة وهبة، چاپ ۳، ۱۹۹۰، روی در مقدمه اثرش به نقل از برخی اتهام زندگان می‌نویسد: آنان هر کسی را که در رابطه با تکفیر حاکمان ظلم و یارانشان بحث و مجادله می‌کردند، به ارتداد متهم می‌ساختند. ایشان بر این باورند که: هر کسی که این حکام و یارانشان را تکفیر نکنند، کافر است؛ زیرا شک در کفر کفار، کفر است. بنگرید: صص ۶-۷).

^۲ - رک: جیمانی، یوسف، من تاریخ تکفیر التفکیر في الإسلام، دمشق، دار حوران، چاپ ۲، ۲۰۰۳ م. ص ۳۷-۸۱.

^۳ - رک: هروی، عبدالله، الصراط المستقیم، بیروت، دار المشارع، چاپ ۱۰، ۱۴۱۹ هـ، ص ۱۶۱۷.

مسلمان به جای گرایش به اسلام، منجر به نگرش منفی و جبهه گیری آنان در برابر این دین حنیف گشت.

چالشها

این رویکردها نهایتاً منجر به واکنشهای منفی بسیاری گشته و آنها را بدعت در دین اسلام، که دین تساهل و تسامح و گفت‌وگو و داعی وحدت و تاکید بر مشترکات است، قلمداد نمود. اما این رویدادها با واکنشهای اسلامی و ارزشهای زیربنایی و اندیشه دانه علمی و ژرفی که منحصر و توانمندانه بدین موضوع پرداخته، و قادر باشند که چالش فکری انسانهای بی‌شماری که در رابطه با موضوع کفر و تکفیر دچار چالشی بزرگ گشته بودند؛ مواجه نگشت. این چالش از دو نقطه اساسی اسلامی نشأت می‌گیرد.

۱ - اسلام دین کاملی است، به خودی خود ای که تمامی شرایط و دستورات عملی سعادت در محورهای گوناگون زندگی را بخواهد مخفف را درون خود دارد. بنابراین آیا دیدگاه تکفیری‌ها، علاوه بر این که منجر به اتخاذ مواضع قهرآمیزی از خارج از جهان اسلام نسبت به اسلام و مسلمین گشته و جامعه اسلامی را نیز از درون پاره پاره می‌کند؛ با کمال‌گرایی اسلام مبنی بر سعادت بشریت تناقض دارد؟

اگر پاسخ بطور قطع منفی باشد؛ آیا خردمندانه نیست که اسلام مسیر هدفمند خود را از طریق نشانی‌ها و معیارهای واضح و شفاف ایمن ساخته باشد، تا بدین وسیله ضمن تبیین آثار و نشانه‌های کمال اسلام، دایره خودی و بیگانه را از یکدیگر متمایز سازد؟

اما در صورتی که پاسخ تاکید و تایید این موضوع باشد؛ ضوابط اسلام برای شناخت مسلمان از غیر مسلمان چیست؟ و اگر چهارچوب‌هایی در این باره در اسلام وجود دارد؛ آیا روشن و شفاف بوده و صلاحیت بازگیری از منطق تکفیری‌ها را دارد؟

۲ - خداوند تبارک و تعالی عادل است که هرگز ظلمی روا نمی دارد، پس چگونه عدالت او با عذاب آخری کسانی که مسلمان نیستند؛ به صرف عدم باور اسلام، و نیز با مسلمانی که به دلیل تفاوت دیدگاه‌های فکری دین دیگری را برمی-گزینند؛ مطابقت خواهد داشت؟

این چالش، به همراه پرسش‌های برگرفته از آن، محور این اثر است که تنها به تحلیل ظاهری کفر و تکفیر اکتفا نکرده؛ بلکه ابعاد سیاسی، اجتماعی و فرهنگی آن-را، همراه با راهکارهای مناسب ساختاردهی آن، مورد بررسی قرار داده است.

در این راستا از خلال روشن ساختن مرزهای هویت اسلامی، آثار شرعی و نتایج مقتضی از آن، و نیز شرایط و موانعش، به گونه‌ای که صلاحیت معیار مورد اعتماد بحث ربررسی احکام تکفیری باشد، پاسخ خواهد داد. باشد که سره از ناسره بازشناخته گردد. ریشه‌یابی دیدگاه‌های اسلام در این زمینه بوده، و در بیداری میدان معرفت شناختی دور از تعصب و مهم‌گویی سپیم باشد.

هدف برداشتن گامی در جهت روشن‌گری پیش‌تازی قلم معرفت شناختی، بر شمشیر ستم‌گری غوغاگرانه مسلمانان و ختن واقعیت مردمانی که در گذشته و حال به نام دین مورد ستم واقع شد، و نیز غار روبروی از چهره اسلام ناب و حقیقی است.

علی‌رغم اهمیت و ضرورت چنین مطالعاتی، و نیز تاریخ‌نگاری موضوع کفر و تکفیر، و چالشی بودن آن در عصر حاضر، آن چه که تاکنون در این راه مورد پژوهش قرار گرفته در ضمن سایر مطالعات، مانند کتب تفسیر قرآن و یا البیان و التمهید مرتبط با مکاتب و مذاهب و یا در حواشی کتاب‌های فقهی و بیوگرافی‌ها و نوشته‌های تاریخی بوده است. اما پژوهش‌های اختصاصی تکفیر بیشتر تنها به ضوابط تکفیر براساس

مذهب خاصی اکتفا کرده‌اند.^۱ این امر معیار شناخت حق را منحصر به مؤسس و علمای همان مذهب خواهد ساخت، و تعاملی مطابق با برداشت و اجتهاد خاص خود آن افراد با متن مقدس دینی خواهد داشت.

با وجودی که متون منتشر شده در رابطه با تکفیر را مورد بررسی قرار دادم؛ متوجه این نکته شدم که این آثار بدون پیش‌فرضها و پیش‌زمینه‌های ذهنی، که لازمه پژوهش‌هایی این چنین بوده، نبوده است. این بدان علت است که موضوع کفر و تکفیر را به مستقیمی با اسلام و ایمان دارد.

از سوی دیگر این موضوع بر محور زیربنایی اصول و فروع دین استوار است که مستلزم احترام از یک سونگری‌های مذهبی و پیش‌زمینه‌های ذهنی باشد تا شرایط موضوع محور مورد بحث، از این دست را، که از قرآن کریم و سنت شریف نبوی سرچشمه می‌گیرد، نادیده نماند. نمی‌خواهم بگویم که سخن را در ابتدا بر خرد ورزی ساختار سازی کرده‌ام؛ زیرا که حقایق اسلام، ایمان و کفرزاییه متون برون دینی و نه ساخت‌های خرد و عقل‌گرایی بوده است. بر این اساس تلاش ما این است که موضوع محور حرکت کرده تا از مسرأ خاص بحث خارج نشویم.

در دو بخش اول به مرزبندی مفهوم اسلام و ایمان با موضوعات خاص مرتبط با آن‌ها پرداخته و مفهوم کفر و علل موجب آن را، که زاییده برون دینی و نه عقلانیت هستند؛ مورد بررسی قرار داده‌ایم. روش‌مندی استنباطی بزاری بوده که از طریق آن به رصد متون برون دینی مرتبط با موضوع بحث پرداخته‌ایم. در ادامه از

۱ - رگ: الوهیی، محمد. نواقض الإیمان الاعتقادیة و ضوابط التکفیر عند المذنب. ریاض، دار المسلم، چاپ ۲. ۱۴۲۲هـ. و عبد النطیف، عبد العزیز. نواقض الإیمان القولیة والعملیة، ریاض، مدار الوطن، چاپ ۳. ۱۴۲۷هـ. و ابن ابی العلاء الراشد، ضوابط تکفیر المعین عند شیخی الإسلام ابن تیمیة وابن عبد الوقاب و علماء الدعوة الإصلاحیة. ریاض، مکتبة الرشد، چاپ ۱، ۱۴۲۷هـ و القرنی، عبد الله. ضوابط التکفیر عند أهل السنة والجماعة، بیروت، مؤسسة الرسالة، چاپ ۱، ۱۴۱۳هـ.

روش مقارنه و تطبیق آن‌ها با گرایش‌های گوناگون سعی در فهم تحلیلی این متون داشته‌ایم.

در بخش سوم به برخی از نمونه‌های احکام تکفیری که در نتیجه عقاید و برخی فعالیت‌ها صادر شده‌اند؛ پرداخته‌ایم. بنابراین، علاوه بر روش وصفی، براساس نوع اعتقادات و عمل‌کردها در دایره تکفیر، پاری اوقات از روش استقرایی و نیز تحلیلی بهره برده‌ایم.

از آنجایی که متعلق تکفیر مسایل عبادی مرتبط با متون درون دینی است؛ در برخی موارد دیگر از روش‌مندی فلسفی عقلانی کلامی، و نیز علاوه بر روش استقرایی تحلیلی، نحوه به ارتباط زیربنایی مسایل تکفیر با مباحث کلامی عقلانی، از این روش‌ها و نیز روش‌های نقلی بهره برده‌ایم.

در بحث پایانی و با عنوان نتیجه‌گیری به حاصل این پژوهش پرداخته‌ایم. بدین ترتیب که اسلام آزادی کف‌شان را اندیشه را بدون اتهام تکفیر مورد تأیید قرار داده و محترم شمرده، و از این طریق جا به اسلامی را، برای همگان، علی‌رغم اختلافاتی که در نقص و کمال کردارها دارند؛ این سلامت است.

در پایان از این‌که عناوین و القاب «شمت‌ها» و علمای گرامی و بزرگوار را، با توجه به بی‌طرف بودن این اثر، حذف کرده‌ام، من‌رجاهی می‌کنم.

خداوند را بر تمامی نعمت‌ها و داد و دهش بی‌شمارش تسبیح گفته، همان‌گونه که از تمامی کسانی که مرا در تهیه این درسنامه، مخصوصاً «دکتر بزرگ دکترا ابراهیم بیضون یاری رساندند؛ تشکر می‌کنم.

والشکر لله أولاً و آخرًا علی جمیل نعمه، و فیض عطایاه.